

Geneza zjawisk dewiacji i przestępczości nieletnich

Geneza zjawisk dewiacji i przestępczości nieletnich a realizacja systemów profilaktyki wobec młodzieży nieprzystosowanej społecznie

W ostatnich latach obserwuje się wyraźny i niepokojący wzrost zjawisk patologii społecznej oraz różnorodnych form dewiacji z udziałem młodzieży. Zjawisko to charakteryzuje się kilkoma nowymi, groźnymi tendencjami. Przede wszystkim granica wiekowa sprawców czynów przestępczych, zwłaszcza tych skierowanych przeciwko życiu i zdrowiu, uległa znacznemu przesunięciu w dół, co oznacza, że coraz młodsze osoby wchodzą w konflikt z prawem. Ponadto wiele czynów zabronionych dokonywanych jest w ramach dobrze zorganizowanych młodzieżowych grup przestępczych, co świadczy o profesjonalizacji tego procederu. Jednakże najbardziej dotkliwym i odczuwalnym społecznie przejawem dewiacji młodzieży stała się w ostatnim czasie narkomania oraz ściśle z nią powiązana przestępczość. W obliczu tych nowych, dynamicznie narastających zjawisk, wiele tradycyjnych instytucji wychowawczych oraz służb społecznych okazało się bezradnymi, niepotrafiącymi skutecznie przeciwdziałać fali demoralizacji.

Współczesna kryminologia, badając zjawisko przestępczości nieletnich, dokonuje istotnego rozróżnienia na podłoże, genezę oraz motyw przestępstw. Punkt ciężkości w tych analizach przesuwają się wyraźnie na płaszczyznę psychologiczną i subiektywną. Oznacza to, że badacze koncentrują się nie tyle

na samych układach i procesach obiektywnych – zwłaszcza środowiskowych, w których funkcjonuje nieletni – ile na indywidualnym sposobie psychicznego „odbioru” tych warunków obiektywnych przez jednostkę (co stanowi podłoże) oraz na reakcjach nieletniego na te wewnętrzne przeżycia psychiczne (co stanowi genezę zachowań dewiacyjnych).

Czynniki wpływające na zachowania dewiacyjne dzieci i młodzieży wyjaśnia, zgodnie ze swoimi fundamentalnymi założeniami, teoria psychoanalityczna. Kładzie ona szczególny nacisk na kompleksy i konflikty przeżywane przez jednostkę w okresie dzieciństwa. Do najważniejszych z nich należą: utrata uczuć ze strony matki, stany emocjonalne o treści ambiwalentnej względem rodziców lub rodzeństwa, skomplikowane kwestie identyfikacji z rodzicami oraz trudny proces uzyskiwania własnej tożsamości osobowej. Wiele z tych psychoanalitycznych wyjaśnień znalazło swoje miejsce w poglądach kryminologicznych, nawet tych, które nie odwołują się wprost do dorobku psychoanalizy. Stanowisko klasycznej psychoanalizy w tych kwestiach zostało jednak skorygowane i uzupełnione poprzez podkreślenie znaczenia tła kryzysów psychospołecznych, które pojawiają się w każdej fazie wczesnego rozwoju jednostki, jak również poprzez analizę układu stosunków społecznych, w których dziecko się znajduje.

W okresie wczesnego dzieciństwa na plan pierwszy wysuwa się układ stosunków z rodzicami, a kryzys psychospołeczny objawia się w napięciu między poczuciem autonomii z jednej strony, a uczuciem wstydu i zwątpienia z drugiej. Następnie, w tak zwanym wieku zabaw, układ styczności międzyludzkich wyznaczany jest przez najbliższą rodzinę. W tym czasie pojawia się u dziecka silna tendencja do ujawniania własnej inicjatywy, czemu często towarzyszy poczucie winy. Kolejny etap to wiek szkolny, w którym zakres stosunków z innymi rozszerza się na sąsiadów i środowisko szkolne. Kryzys psychospołeczny w tej fazie występuje na tle tendencji do pilności i pracowitości z jednej strony, a przeżywania poczucia niższości i winy z

drugiej. Wreszcie w wieku dorastania (pokwitania) moment krytyczny przejawia się w dramatycznej walce wewnętrznej o odzyskanie i ugruntowanie własnej tożsamości osobowej. Nieletni włącza się wówczas intensywnie w sferę stosunków z grupą rówieśników, często bezkrytycznie adaptując wzory zachowań prezentowane przez przywódców tych grup.

Mając na względzie te zmieniające się i zazębiające układy wzajemnych relacji nieletniego z innymi osobami, w analizie przyczyn przestępczości wyróżnia się zazwyczaj trzy główne środowiska: rodzinne, szkolne oraz grupy koleżeńskie (zabawowe). Ogromną, wręcz fundamentalną wagę przywiązuje się zwłaszcza do warunków panujących w środowisku rodzinnym. Na czoło wysuwa się tu kwestia struktury rodziny – sieroctwo, półsieroctwo, rodzina rozbita, a także wpływ relacji z ojczymem bądź macochą. Badania statystyczne wykazały, że tylko około 50% dzieci wykolejonych posiadało obojga rodziców, a zaledwie 40% spośród badanych nieletnich przestępców wychowywało się w rodzinie o normalnej, pełnej strukturze. Okazało się zatem, że bardzo wielu nieletnich sprawców czynów karalnych pochodzi z rodzin rozbitych.

Te wyniki opierają się na wskaźnikach obiektywnych, takich jak utrata jednego z rodziców, rozwód lub separacja. Jednakże dla pełnego uchwycenia czynników kryminogennych, bardziej miarodajna niż same warunki obiektywne jest reakcja emocjonalna dziecka na panujące stosunki rodzinne. Utrata możliwości identyfikacji z rodzicami, odrzucenie wzorca osobowego dyktowanego przez dom (szczególnie gdy wzory te pozostają w kolizji z atrakcyjnymi wzorcami czerpanymi z filmu czy lektury), a także zazdrość o względy matki lub ojca (zwłaszcza w sytuacji, gdy dziecko znajduje się w zasięgu władzy ojczyma lub macochy) – wszystko to wytwarza silne sytuacje konfliktowe i stany frustracji, które często rozładowywane są poprzez agresję.

Za istotny czynnik mogący wpływać na wykolejenie się dziecka uważa się również ciężką sytuację materialną rodziny.

Działanie tego czynnika może mieć charakter bezpośredni lub pośredni. Wpływ bezpośredni objawia się tym, że bieda może pchnąć nieletniego do kradzieży, zwłaszcza w sytuacji, gdy porównuje on stan zaspokojenia własnych potrzeb ze znacznie wyższą stopą życiową innych dzieci. Znacznie szersze jest jednak działanie pośrednie tego czynnika – zła sytuacja materialna zmusza rodziców do nadmiernej pracy zarobkowej, co powodować może utratę przez nich możliwości sprawowania należytego dozoru, opieki i zapewnienia bezpieczeństwa dziecku. Na społeczne wykołajenie nieletniego wpływać może także stan zdrowotny rodziców. Tu również oddziaływanie może być pośrednie (gdy rodzice przechodząc przewlekłą chorobę nie mają sił, by roztoczyć opiekę nad dzieckiem) oraz bezpośrednie (w przypadku chorób na tle nałogowego alkoholizmu, które degenerują życie rodzinne). Ponadto na zachowaniu nieletnich mogą ciążyć traumatyczne wydarzenia, takie jak samobójstwa w rodzinie, skazanie kogoś z członków najbliższej rodziny za przestępstwo, albo wprost demoralizujące podżeganie dziecka przez starszych domowników do popełniania czynów karalnych.

W analizie czynników społecznego wykołajenia nieletnich ogromną wagę przywiązuje się także do wpływów środowiska szkolnego, a konkretnie do wzajemnego układu stosunków nieletniego z nauczycielami, wychowawcą, a przede wszystkim z rówieśnikami w klasie i szkole. W tych skomplikowanych układach tkwi często zarzewie rozmaitych konfliktów, których formą rozładowania bywa czyn przestępczy. Nierozpoznanie do głębi podłoża tych szkolnych konfliktów może się okazać zgubne dla dalszych losów nieletniego. Często pojawia się tu także konflikt na tle odmiennych wzorów postępowania i systemów wartości proponowanych przez dom i szkołę. Nieletni znajduje się wtedy w swoistym impasie, tracąc zaufanie do całego systemu wartości społecznych i autorytetów.

W badaniach kryminologicznych podkreśla się, że wstępnym, alarmującym krokiem na drodze do społecznego wykołajenia nieletnich są wagary i ucieczki – zarówno z domu, jak i ze

szkoły czy zakładu wychowawczego. Zjawiskiem groźniejszym są oczywiście ucieczki, których głównym źródłem bywa zazwyczaj ostra sytuacja konfliktowa w rodzinie lub placówce. Ucieczka otwiera nierzadko drogę do związania się z szajką przestępczą, z rówieśnikami lub starszymi osobnikami już zdemoralizowanymi. Należy jednak zaznaczyć, że przystąpienie do szajki nie zawsze wiąże się z faktem ucieczki. Motywy przystąpienia do grupy przestępczej bywają rozmaite: może to być chęć zabawy, zwykła ciekawość, poszukiwanie przygody, okazja do stania się „równym” innym osobnikom lub wręcz do górowania nad nimi (chęć przywództwa), potrzeba zadokumentowania własnej odrębności czy też szukanie rekompensaty za niepowodzenia w innych dziedzinach życia.

Generalnym czynnikiem kryminogennym jest subiektywne przeżywanie własnej sytuacji nierówności i desperackie szukanie wyjścia z tego położenia. Poczucie własnej nierówności wyrasta na tle układów stosunków międzyludzkich, w których jednostka jest usytuowana. W odniesieniu do nieletnich chodzi tu o dwa różne układy: relacje z dorosłymi (przede wszystkim z rodzicami) oraz relacje z rówieśnikami. Z jednej strony dziecko zmierza do identyfikacji z rodzicami, co teoretycznie niweluje przeżywanie stanu nierówności, ale z drugiej strony poszukuje własnej odrębności i drogi do uzyskania tożsamości. Dziecko chce – tak jak dorośli – mieć swoją „własność” i zaspokajać potrzeby, na co często nie pozwala mu zależność materialna od rodziców. Paradoksalnie, silne poczucie identyfikacji z rodzicami może sprawić, że dziecko nie uświadamia sobie faktu, iż zabiera mienie „cudze” (pieniądze rodziców), ponieważ utożsamia się z właścicielami mienia. Niestety, tego rodzaju kradzieże domowe mogą stać się załącznikiem przestępstw przeciwko własności także innych, zupełnie obcych osób.

Znacznie bardziej intensywne niż wśród dorosłych jest natomiast przeżywanie przez nieletnich własnej pozycji nierówności w konfrontacji z sytuacją rówieśników. Dziecko,

przebywając ciągle w gronie kolegów (w przedszkolu, szkole, na podwórku, ulicy), ma okazję do ustawicznego porównywania własnej sytuacji z sytuacją innych. Dostrzega wówczas i boleśnie odczuwa swoją gorszą pozycję, zwłaszcza w sferze ekonomicznej (posiadanie modnych ubrań, gadżetów). Nie dysponując jeszcze zasobem wiedzy lub doświadczenia pozwalającym zrozumieć przyczyny tej nierówności, nie może jej zaakceptować. Dąży więc do jej zniesienia lub rozładowania napięcia – bądź w tej samej sferze (kradzież w celu wyrównania statusu materialnego), bądź w innej, poprzez poszukiwanie wyższej pozycji w hierarchii grupy. Może to znajdować wyraz w wybrykach chuligańskich, aktach agresji, przynależności do gangu czy dążeniu do zajęcia pozycji przywódcy grupy przestępczej.

Dotkliwie odczuwane społeczne skutki przestępczości, a zwłaszcza nieuzasadnione, bezsensowne akty przemocy i agresji młodzieży, bulwersują szerokie kręgi społeczne. W środowiskach naukowych i profesjonalnych, zobowiązanych do ograniczania patologii, problem ten jest przedmiotem intensywnej dyskusji zmierzającej do zwiększenia skuteczności środków profilaktyczno-resocjalizacyjnych. Szerokie ujęcie zapobiegania przestępczości, traktowane jako element polityki społecznej w sferze przeciwdziałania patologii, ma szczególne zastosowanie do przestępczości dzieci i młodzieży. Utrwaliło się już – zarówno w świadomości społecznej, jak i w praktyce – przekonanie o niezbędności stosowania nie tyle środków represyjnych, ile przede wszystkim szerokiej gamy środków zmierzających do usuwania czynników i sytuacji kryminogennych. Środki te często wybiegają daleko poza dziedzinę ściśle pojętej polityki kryminalnej. Nawet wtedy, gdy konieczna staje się ingerencja sądownictwa dla nieletnich, celem takiej ingerencji nie jest represja, lecz raczej wychowanie, poprawa oraz staranie o usunięcie czynników, które doprowadziły do wykolejenia. Kierunek ten jest zgodny z aktualną tendencją światową w walce z przestępczością młodzieży, by w postępowaniu z młodymi sprawcami kłaść nacisk na

rehabilitację, a nie na karę.

Punktem wyjścia do wszelkich rozważań nad systemem zapobiegania zjawiskom wykolejenia społecznego dzieci i młodzieży winna być rzetelna diagnoza, obejmująca zarówno rozmiary i przejawy samego zjawiska, jak i aktualny stan systemu zapobiegania. Diagnoza ta, wzbogacona o wiedzę o czynnikach genetycznych (przyczynowych) wykolejania się dzieci, pozwala na ustalenie realnych potrzeb w zakresie zapobiegania, wypracowanie propozycji rozwiązań instytucjonalnych oraz sformułowanie postulatów badawczych. Przejawy nieprzystosowania społecznego zapoczątkowane w dzieciństwie mogą się nasilać i być podstawą do rozwoju innych symptomów demoralizacji. W konsekwencji, gdy nieletni ci dorosną, nie będą przystosowani do życia w społeczeństwie.

Ponieważ życie nieletniego skoncentrowane jest wokół trzech grup społecznych – rodziny, szkoły i grupy rówieśniczej – to one odgrywają decydującą rolę w socjalizacji. Zaburzenia w przystosowaniu są najczęściej reakcją na nieprawidłowe oddziaływanie jednej lub wszystkich tych grup. Dlatego działania profilaktyczne muszą być skierowane głównie na te środowiska, przy równoczesnym podejmowaniu działań ukierunkowanych na zmianę zachowań samej jednostki. W obecnym systemie instytucją podstawową w sprawowaniu opieki i koordynowaniu profilaktyki powinna być szkoła. Oczekuje się od niej nie tylko realizacji funkcji dydaktycznych, ale przede wszystkim zwiększenia zaangażowania w funkcje opiekuńczo-wychowawcze i ochronę dzieci przed nieprzystosowaniem. Szkoła, jako drugie najważniejsze środowisko socjalizujące, ma potencjał niwelowania lub stymulowania zaburzeń.

O zrozumieniu znaczenia roli szkoły w zapobieganiu nieprzystosowaniu świadczą zarządzenia władz oświatowych i powołanie instytucji pedagoga szkolnego. Szczególna rola w resocjalizacji przypada właśnie jemu. Jednak samo powołanie pedagoga nie rozwiąże problemu automatycznie. Konieczne jest właściwe postawienie diagnozy negatywnej (wykrycie czynników

szkodliwych), a następnie diagnozy pozytywnej, czyli ustalenie mocnych stron w rodzinie, szkole i osobowości dziecka, na których można oprzeć działania readaptacyjne. Profilaktyka nie może sprowadzać się do biernego ochraniania, lecz musi czynnie włączać osoby zagrożone w proces przekształcania siebie i otoczenia.

Kluczowym obszarem działań jest również grupa rówieśnicza. Jest ona jednym z najważniejszych czynników rozwoju ze względu na spontaniczność i brak sztywnych form oddziaływania. W grupie rodzą się wartości takie jak życzliwość, przyjaźń i współpraca. Jednak grupy te mogą wywierać wpływ negatywny i przekształcać się w struktury przestępcze, zwłaszcza gdy młodzież zostaje odrzucona przez rodzinę czy szkołę. Zadaniem profilaktyki jest tu rozpoznanie działających grup (ich struktury, celów) i dążenie do ich przekształcenia w grupy pozytywne, rozwijające konstruktywne cechy i poszanowanie norm społecznych. Można to osiągnąć poprzez tworzenie kół zainteresowań, klubów sportowych, dyskusyjnych czy turystycznych.

W proces profilaktyki powinny się włączać organizacje społeczne i młodzieżowe, a także osoby z sąsiedztwa i miejsca pracy, aby wspierać rodziny niewydolne wychowawczo. Zapobieganie przestępczości musi opierać się również na stworzeniu odpowiedniej bazy rekreacyjnej w miejscu zamieszkania, co pozwoli na sensowne zagospodarowanie czasu wolnego dzieci, zwłaszcza w momentach pozbawienia nadzoru rodzicielskiego. Dzieci manifestujące zaburzenia należy integrować z grupami rówieśniczymi o prawidłowym rozwoju, by mogły uczyć się właściwych postaw. Natomiast nieletni z nasilonymi zaburzeniami socjalizacji, w tym zachowaniami przestępczymi, powinni być poddawani bardziej intensywnemu oddziaływaniu wychowawczemu. Odpowiedzialność za ten obszar spoczywa na wyspecjalizowanych ogniwach administracji państwowej, oświaty, organizacjach młodzieżowych oraz sądach rodzinnych.

Jeśli potrzebujesz pomocy w napisaniu referatu czy innej pracy, to polecamy serwis [pisanie prac](#) - prace pisane na (prawie) każdy temat